

מפת ההתיישבות היהודית בתקופת קדם-המדינה

ד"ר מיכאל רומן

תנות בקביעת היעדים המדיניים, החברתיים והכלכליים של ההתיישבות, יעדים שלא היו תמיד חופפים.

שלום רייכמן: "ממאחז לארץ מושב",
הוצאת יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 1979

המחבר בוחן את היחס בין המטרות ארו-כת-הטווח מצד אחד והאילווצים הפוליטיים והמגבלות התקציביות מצד שני, משמע: בין הרצוי והמצוי, והוא מדגיש את הצורך להת-אים הן את המטרות והן את הכלים הארגוניים ודרכי הביצוע לנסיבות המשתנות.

ספרו של שלום רייכמן על יצירת המפה של ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל בתקופת טרום המדינה, מהווה השלמה מתבקשת למח-קרים המתרכים על התקופה הזו. המפתיע הוא, שכמעט לא דנו עד כה בצורה כה מקיפה בנושא שהיה והינו בעל חשיבות רבה לגיבוש הישות היהודית בארץ. בתוך כך, העניין הנידון בספר חורג מההקשר הגיאוגרפי-היס-טורי גרידא, בשל ההשלכות הנרחבות הכרו-כות בשאלת ההתיישבות, כמו באקטואליות הרבה של הנושא הנידון.

בהקשר זה, מאלף ביותר ניתוח הדילמות העיקריות שעמדו בפני מעצבי מפת ההת-יישבות וצורות ההתיישבות: האם לפזר את המאמץ או לרכזו? להרחיק את אזורי ההת-יישבות היהודית תוך חדירה לאזורים חדשים ורחוקים על מנת להרחיב את האחיזה הי-הודית בכל חבלי הארץ (תקיעת יתד), או להתרכז באזורים המיושבים כבר, תוך אב-טחת רצף טריטוריאלי, הומוגניות דמוגרפית ושליטה פוליטית על מנת לבסס את הקיים? האם להעדיף יישובים בודדים בכל מקום, או התיישבות אזורית? התיישבות כפרית המ-יועדת לתפיסת מכסימום שטח או התיישבות עירונית המאפשרת מכסימום קליטת עליה ונוכחות יהודית?

בהצגת הנושא, לא הסתפק המחבר בס-קירה כרונולוגית-נושאת של העובדות העיק-ריות, בדבר תולדות רכישת הקרקעות היהו-דיות באזורי הארץ השונים, התפתחות ההת-יישבות היהודית לצורותיה והאישים והאר-גונים שהיו אחראים למימושה.

הדיון בכל הנושאים האלה נעשה בהקשרם הרחב, תוך נסיון ליצירת סינתזה בין הדב-רים. הדבר אמור, בעיקר, בהערכת משקלם של הרעיונות המנחים והתפיסות השונות והמש-

המחבר מכוון את דבריו לעניין האקטואלי שבנושא, תוך ציון העובדה ש"ירושת" טרום-המדינה עיצבה במידה מרובה גם את המציאות הנוכחית בכל האמור בדגם הגיאוגרפי ובמסד הרעיוני כמו בכלים הארגוניים של ההתיישבות היהודית בארץ. היה זה בתקופת המנדט בה נוצר הריכוז היהודי העיקרי באיזור החוף ובמספר ערים גדולות.

במשך תקופה זו, ובעיקר לקראת סופה, התגבשו הרעיונות התכנוניים העיקריים בדבר הצורך בפיוור אוכלוסיה, ביצירת מוקדים עירוניים נוספים וגיבוש דגם אזורי המשלב את העיר עם סביבתה הכפרית. כאז כן היום ממשיכה להתקיים החלוקה בין האחראים לתכנון ולביצוע ההתיישבות במגזר הכפרי והעירוני.

מאלפת לא פחות היא העובדה, שרבות מהבעיות הנידונות בספר ושהיו אופייניות לתקופתן — עומדות על הפרק גם היום (גם אם המחבר לא מתייחס לנקודה זו במפורש). זאת, בכל הנוגע לשאלות בסיסיות כגון עצם שאלת גבולות ארץ-ישראל ותחום ההתיישבות היהודית, שאלת חלוקתה של הארץ בין יהודים וערבים, או גם שאלת כושר הנשיאה הכלכלי של ארץ-ישראל ואזוריה השונים. וכן ההתיישבות כאמצעי לקביעת גבולות המדינה היהודית וכצורך בטחוני, בעיית ההת-

יישבות היהודית באזורים מאוכלסים ערבים, בעיית הקרקעות ומעמדו המשפטי, ובמיוחד: הקצאת המשאבים בין אזורים וצורות התיישבות אלטרנטיביים.

המחקר הנידון חייב איתור, ליקוט וניתוח מקורות רבים ומגוונים של התקופה. בתוך כך, שילובם בספר, ככתבם, כלשונם, של מבחר קטעי ספרים ומאמרים, תוכניות ודו"חות — בהם תעודות רבות שלא ראו אור עד כה — מהווה השלמה רבת-עניין לסקירה וניתוח הדברים של המחבר עצמו.

במיוחד מעניינים בהקשר זה הפרוטוקולים מדיונים שהתקיימו בנושאים כגון רכישת קרקעות ותוכניות התיישבות בתקופות השונות, המאפשרים לקרוא להתרשם מכלי ראשון ממהות המידע, השיקולים המנחים ודרכי הפעולה של מקבלי ההחלטות בזמנו. (יש להצטרף, עם זאת, על העדרה של רשימה ביבליוגרפית ממצה, שהיתה עשויה להנחות את הקורא שאינו מסתפק בקטעים המובאים עצמם, בשפע מראי-המקומות ובמפתח העניינים המפורט).

✱

אין ספק, שלסטודנט, לחוקר ולכל המתעניין בתקופת המנדט בכלל ובנושא ההתיישבות בפרט, זהו ספר רב ערך ודבר בעיתו.